

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
СЕКТОР СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ**

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту історії України
НАН України
18 грудня 2014 р.

Опубліковані статті відбивають точку зору авторів,
яка не завжди збігається з думкою Редакційної Колегії.
Відповідальність за точність цитувань несе Автор

Адреса редакції: 01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4, к. 506
<http://www.history.org.ua/socium/contents.htm>
E-mail: gorobets@history.org.ua
Fax: (044) 279 63 62

ISSN 1995-0322

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
Масової інформації КВ № 6936 від 04.02.2003 р.

Fax: (044) 279 63 62

© Інститут історії України НАНУ
© Автори

СОЦІУМ

Альманах соціальної історії

Випуск 11-12

Засновник

Інститут історії України НАН України

Редакційна Колегія

Валерій Смолій, академік НАН України – *головний редактор*

Віктор Горобець, д.і.н. – *відповідальний редактор*

Наталя Старченко, к.і.н. – *заступник відповідального редактора*

Наталія Білоус, к.і.н. – *відповідальний секретар*

Геннадій Боряк, д.і.н., професор, член-кор.
НАН України, *Інститут історії України НАНУ*

Юрій Волошин, д.і.н., професор, *Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка*

Мирон Капраль, д.і.н., професор, *Інститут української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України*

В'ячеслав Мордвінцев, д.і.н., професор, *Київський національний університет ім. Тараса Шевченка*

Раймонда Рагаускене, д.і.н., професор, *старший науковий співробітник Інституту історії Литви*

Ришард Щигел, док. габ., професор, *Університет ім. Марії Кюрі-Скłodовської, м. Люблін (Польща)*

Київ
2015

УДК 347.94:94(477.8)''15''

Юрій Зазуляк

СТАРЦІ ТА ЇХНІ СВДЧЕННЯ У МЕЖОВОМУ СУДОЧИНСТВІ РУСЬКОГО ВОЄВОДСТВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст.

Старці, старші люди, відомі також у латиномовних актах як *senes*, були головними носіями та тлумачами колективної пам'яті локальних спільнот на землях Польської Корони періоду пізнього середньовіччя та початку ранньомодерної доби¹. Вони становили важливу інституцію польського земського права, насамперед у зв'язку з вирішальним значенням їхніх свідчень у визначенні границь земельної власності².

Старці відігравали роль своєрідних спільнот правової пам'яті, наділених відповідальністю за збереження і передачу цих важливих сегментів локального знання про границі, історію землеволодіння і пов'язані з ними особливості ландшафту³. Відомості, які оприлюднювали старі селяни у ході судових процесів і які були зафіксовані в актах судочинства, отримували свого роду статус *fata publica*, і, таким чином, перетворювалися на офіційно визнані факти права, які мали вагу доказів. Через постійну практику участі цих селянських представників у правових процедурах земського судочинства, зокрема розмежуванні маєтків, відбувався процес інституціоналізації та підтримки колективної пам'яті локальних селянських громад.

¹ *Myśliwski G.* Pamiętnicy. Ludzie sędziwy jako źródła wiedzy o przeszłości na ziemiach polskich (do końca XVI w.) // *Europa barbarica. Europa christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata* / Red. R. Michałowski. – Warszawa, 2008. – S. 113-126. Див. також: *Груша А.* Улада непорушності і пам'яті: «старина» і яе трансфармація ў XV – першай трэці XVI ст. // *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії.* – К., 2013. – Вип. 10. – С. 233-236.

² В одному з галицьких документів розмежування з першої половини XV ст. скликання старців та їхні свідчення при визначенні кордонів маєтків названі такими, що відповідають «звичаю земського права»: *...ibique ducti sumus per senes, qui pro utraque parte vocati fuerunt secundum consuetudinem iuris communis.* Див. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej, z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie (dalej – AGZ) / Wyd. A. Prochazka.* – Lwów, 1878. – Т. VII. – No. XXXV. – S. 69-70. Між Перемишлем і Журавицею. 12 липня 1425 р. Руський староста Петро з Харбіновіц розмежує за королівським наказом село Журавицею від земельної власності, належної до міста Перемишля.

³ Про спільноти правової пам'яті у соціальному і правовому житті середньовічної Польщі див. *Górecki P.* Communities of Legal Memory in Medieval Poland, c. 1200-1240 // *Journal of Medieval History.* – 1998. – Vol. 24. – No. 2. – P. 127-154.

У своїй статті я хочу детальніше розглянути роль інституції старших людей у передачі і підтримці локальної пам'яті насамперед у контексті судово-правових процедур межового судочинства на території Галичини протягом кінця XV – першої половини XVI ст., які, як відомо, складала у той час окреме Руське воєводство, звернувши особливу увагу на динаміку взаємодії між усними і писемними типами свідчень і доказів.

Межове судочинство можна описати як спробу осмислити фізичний ландшафт через відповідні процедури і ритуали права, з яких свідчення старців було одним з найголовніших. Вивід границь і межовання були соціальним і правовим процесом, який активно впливав на формування і трансформацію ландшафту та визначав свого роду єдність фізичного і соціального простору: через фіксацію і уточнення різних аспектів наявного локального знання, а також через виявлення нових фактів і встановлення нових норм про місцеві відносини земельної власності та пов'язані із ними деталі ландшафту, про звичаї землекористування та оподаткування, про події локальної історії та людей, які її творили, фізичний ландшафт описувався, осмислювався і проживався як простір людської діяльності та досвіду. У межовому судочинстві право найкраще проявляє одну з своїх засадничих характеристик, яку сформулював свого часу Кліфорд Гіртц: право є ремеслом нерозривно пов'язаним з певним географічним місцем, а його дія набуває сенс саме у світлі локального знання⁴.

Вибраний період є важливим в історії межового судочинства з кількох причин. Відомо, що реєстрація актів розмежування маєтків у Руському воєводстві набуває систематичного характеру вже у другій половині XV ст., про що свідчить найстарша збережена книга перемиського підкоморського суду за 1472–1570 рр. Водночас з початком XVI ст. кількісно збільшується число збережених документів розмежувань королівських і приватних маєтків. Перша половина XVI ст. стала часом масштабної акції королівської влади, спрямованої на проведення кордонів королівської земельної власності у Руському воєводстві⁵. Ця політика територіалізації королівського домену була зокрема добре помітною у південно-східних повітах Перемиської землі – Стрийському, Дрогобицькому і Самбірському. Більшість з цих розмежувань королівських і приватних маєтків була проведена королівськими комісарами, тоді як підкоморій та підкоморський уряд відігравали лише допоміжну роль. Документи цього часу відрізняються якісно від подібного роду актових свідчень з попереднього століття: опис границь і юридичних процедур, а також інформація про аргументи та дії сторін процесу стають набагато детальнішими.

Усі ці зміни у документації межового судочинства резонують з важливими нововведеннями у статутному праві Корони, які стосуються розмежування земельної власності. Не виключено, що новий досвід судової практики з регулювання межових спорів, який формувався з кінця XV ст., і викликав потребу її

⁴ *Geertz C. Local Knowledge: Fact and Law in Comparative Perspective // Idem. Local Knowledge. Further Essays in Interpretative Anthropology. – New York, 1983. – P. 167.*

⁵ *Аналіз цієї політики на прикладі Мазовша див. Mysliwski G. Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni (Mazowsze od XII do poł. XVI wieku). – W-wa, 1999. – S. 61-62.*

нормативного закріплення у статутному праві. Законодавство кінця XV – першої половини XVI ст. лише побіжно, а інколи і суперечливо трактує роль старців у граничному процесі⁶. Важливо, що усі згадки про старців у статутному праві стосувалися виключно розмежування королівських та шляхетських маєтків. Хронологічно перший важливий законодавчий акт – це параграф статуту короля Яна Ольбрахта з 1496 р., який було затверджено на пйотрковському сеймі того ж року. Згідно з цією конституцією для проведення розмежування король визначав на комісарів двох дигнітаріїв та двох нижчих урядників даної землі, до яких також додавався місцевий підкоморій. Місцевий староста мав супроводжувати комісарів під час розмежування та забезпечувати їхнє перебування. Комісари, виїхавши на місце скликали місцевих старців, слухали їхні зізнання, складені під присягою, та на їх основі здійснювали розмежування. Якщо зізнання старців суперечили одні одним, то комісари повинні були згідно свого сумління погоджувати такі суперечливі свідчення і виводити границю за власним переконанням (*secundum eorum privatum iudicium*). Комісари приймали рішення більшістю голосів без огляду на думку старости чи державці⁷.

Пйотрковський сейм з 1519 р. підтвердив своєю конституцією силу норм статуту Яна Ольбрахта з 1496 р. При цьому, пйотрковська конституція з 1519 р. виразно наголошувала на першості усних зізнань старців перед свідченнями писемних документів. Як підставу особливої ваги свідчень старців у межовому судочинстві параграф конституції подавав сумнівну вірогідність описів маєткових кордонів і граничних знаків у багатьох представлених шляхтою писемних привілеях та документах. Ця непевність свідчень документів була пов'язана насамперед з тим, що більшість з зафіксованих у документах границь не зазнала наочної перевірки (*re oculis non subiecta*)⁸. Тому комісари мали спиратися насамперед на свідчення старців при виводі границь.

⁶ Огляд статутного і сеймового законодавства Корони у справі участі старців у межовому судочинстві див. *Mysliwski G. Pamiętnicy. – S. 122-124; Laguna S. O prawie graniczném polskiem – Warszawa, 1875. – S. 22-33.*

⁷ *Volumina constitutionum* (дали – VC) / Wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak. – Warszawa, 1996. – T. 1. – Vol. 1. – S. 80-81: *...commissarios illius terrae et districtus, in quibus bona limitanda consistent, videlicet duos dignitariis et duos officiales cum succamerario deputabimus et deputare debeant capitaneoque seu tenentario bonorum nostrorum mandabimus, ut pariter cum commissariis eiusdem ad limitandum bona eadem exeat, descendat et commissarios expensis provideat, in his praesertim bonis quae habemus libera et sine s. 81 obligatione, qui quidem commissarii, postquam exiverint, debent ex utraque parte senes advocare, a quibus recepto iuramento iuxta eorum recognitionem et testimonium ad limitationem precedent. Si vero senes ipsi discordes fuerint, extunc commissarii iuxta suas conscientias concordando discordias senum, secundum eorum privatum iudicium, limitationem ipsam prosequentur et terminabunt, ubi autem et ipsi commissarii discordarent, volumus quod ex eorum sententia, qui plures in voces concordés fuerint, auctoritate atque potestas dependeat diffinita terminandi nostrorum officialium, videlicet capitanei aut tenentarii contradictio non obstante.*

⁸ *Corpus Iuris Polonici* / Wyd. O. Balzer. – Kraków, 1906. – Vol. 3. – № 210. – S. 389-390. Див. параграф 6. *Limitationes bonorum non secundum litteras et signa in eis descripta, sed iuxta senum testimonia fieri debent: Quia multae litterae et privilegia reperiri solent, partim abusa, partim etiam incerta, statutum serenissimi olim domini Regis Alberti renovamus, ut videlicet limitationes bonorum fiant non secundum litteras et signa in eis descripta ad instantiam petentium, et re oculis non subiecta, sed iuxta senum testimonia, praesertim cum illius Maiestas tam benignam et liberalem constitutionem*

Проте наступні конституції з 1523 і 1538 рр. зосереджують головну увагу на особливих повноваженнях королівських комісарів, а не на старцях. Параграф конституції пйотрковського сейму з 1523 р. регулював фактично лише один частковий випадок. Він постановляв, що, незважаючи на відмову королівських старост чи державців явитися для розмежування і представити своїх старців, комісари могли продовжувати розмежування і отримували право одноосібно виводити границі⁹. Остаточна компетенція комісарів і їхнє виключне право визначати границі між королівськими і приватними маєтками були закріплені у пйотрковській конституції 1538 р. Ця сеймова ухвала передбачала, що королівські комісари після огляду металічних граничних знаків та встановлення їх правдивого перебігу, для чого вони могли за необхідності залучати також свідчення старців, виводили границі на власний розсуд і згідно власної совісті¹⁰.

Недавно відомий польський дослідник Гжегож Мислівський, ґрунтуючись на наведених вище свідченнях статутного законодавства, запропонував вважати першу половину і середину XVI ст. періодом поступового занепаду ролі старців у межовому судочинстві. У своїй праці про місце старців як соціально-генераційної групи у соціально-правових відносинах і культурному процесі середньовічної Польщі Г. Мислівський зокрема відзначив, що на зменшення ваги свідчень старших людей мав вирішальний вплив ріст освіченості польського суспільства, зокрема розвиток поточної культури письма, зростаюче значення писемних доказів у праві та судочинстві. Інший чинник, який згадує вчений – це зростання селянського підданства, яке суттєво знизило соціально-правовий статус селян у тогочасному судочинстві. Ці процеси, на думку Г. Мислівського, впливали на збільшення скептицизму щодо вірогідності усних свідчень старших людей¹¹.

У своєму дослідженні Г. Мислівський також заторкнув тему ролі старців у межовому судочинстві на галицьких землях Польської Корони. Вчений підкреслив, що нові норми та процедури розмежування маєтків, які ґрунтувалися на писаному статутному праві і які фактично не залишали місця для свідчень

fecerit, ut cognitionem et distinctionem bonorum nostrorum dignitariis et officialibus regni, subditis nostris committeret.

⁹ Corpus Iuris Polonici / Wyd. O. Balzer. – Kraków, 1910. – Vol. 4. – Fasc. 1. – № 15. – S. 43. Параграф 6. De faciendis limitibus inter bona nostra regia et subditorum nostrorum, tam spiritualium, quam saecularium: *Praeterea, cum commissarii nostri convenient ad locum limitum, sive capitaneus seu tenentarius noster exiverit, sive non, eduxerit senes, aut non, ipsi commissarii nihilominus limites ipsos prosequi et finire debebunt, capitanei nostri et etiam illius, qui queritur de iniuriis limitum, contradictione seu motione et appellatione, ac etiam absentia minime obstante.* Очевидно як свого роду проміжний захід на шляху до цієї ухвали можна вважати параграф конституції пйотрковського сейму з 1511 р. про кару для старост і державців королівських маєтків, які ігнорували проведення розмежування. Ibid. – Vol. 3. – № 69. – S. 156. Нове видання у VC. – Т. 1. – Vol. 1. – S. 247.

¹⁰ VC. – Т. 1. – Vol. 2. – S. 171. Параграф 19. De limitibus hereditariorum cum regalibus: *Ceterum ad tollendas difficultates in faciendis limitibus, statuimus ut commissarii nostri, Deum solum prae oculis habentes, nulli partium favendo, conspectus inprimis signis metalibus et rei veritate diligenter investigato, tam ex senum etiam, si opus fuerit, iuratorum testimoniis, quam aliis possibilibus iudiciis, limites inter bona nostra regia et hereditaria, pro arbitrio et conscientia sua constituent.*

¹¹ *Myśliwski G. Pamiętnicy... – S. 125.* А. Прохазка твердив про кінець XVI ст. як час занепаду інституції старців. Див. *Prochaska A. Przedmowa // AGZ. – Lwów, 1906. – Т. XIX. – S. XXI.*

старших людей, могли проникати з певним запізненням у судову практику таких периферійних регіонів як Галичина¹².

Актівий матеріал судових процесів розмежування, який походить з території Руського воєводства, загалом підтверджує останнє спостереження Мислівського. Справді, сеймове законодавство початково суттєво не вплинуло на зменшення присутності старців у межовому судочинстві. У перше десятиліття між виданням конституцій 1523 і 1538 рр. старці продовжували відігравати важливу, часом ключову роль у встановленні маєткових границь. Важливість старців у граничних процесах того часу добре засвідчена актами розмежувань королівських і приватних маєтків, які відбувалися у 1524, 1525 і 1532 рр.¹³ Старці також фігурують у розмежуваннях не лише королівських, але й виключно приватних шляхетських маєтків з 1529 і 1531 рр.¹⁴ Окремі зізнання старців також спеціально реєструвалися у гродських книгах у зазначений період (1526 р.)¹⁵.

Ці розбіжності між судовою практикою та хронологією норм статутного права ставлять питання про те, наскільки постанови згаданих сеймових конституцій можуть бути достатнім показником для того, щоб прослідкувати тенденцію до зменшення ролі старців у судових процесах про границі. У цьому зв'язку варто звернути увагу на одну особливість регулювання межового судочинства у статутному і сеймовому законодавстві початку XVI ст. Від норм королівських статутів і сеймових ухвал того часу годі очікувати систематичного і вичерпного регулювання усіх аспектів граничного права. Звернення сеймових конституцій до питання розмежування земельних маєтків доволі часто мало характер *ad hoc* постанов, які приймалися у відповідь на пропозиції чи петиції сеймуючих. Власне цим пояснюється, наприклад, першочергова увага до розмежування королівських і приватних шляхетських маєтків у тогочасному статутному праві і королівських привілеях: встановлення границь між королів-

¹² *Myśliwski G.* Pamiętnicy... – S. 124. Ця теза Г. Мислівського є співзвучною з недавнім дослідженням білоруського дослідника Олександра Груші, який пише про занепад доказової ваги усних свідчень на прикладі присяги у судочинстві ВКЛ. Див.: *Груша А. П.* Недоверие – не из-за него появился письменный акт? // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana.* – СПб., 2010. – № 1 (7). – С. 151, 155.

¹³ AGZ. – Т. XIX. – № 3037 (Акт розмежування королівських сіл Угерсько і Вівня від Пукеничів, власності Васька і Михайла Тустановських, датований 13 жовтня 1524 р.); *Ibid.* – № 3038 (Акт розмежування між королівським містом Стрий, державою Георгія з Паньова з одного боку, королівськими селами Літня, Мединичі, які належали до Дрогобицького староства і були в державі Яна Каменецького з іншого боку, і приватним селом Заплатином, власністю родини Заплатинських, датований 26 вересня 1525 р.); *Ibid.* – № 3129 (Акт розмежування між королівським селом Трешневим з одного боку і Ясеновим з іншого боку, датований 3 вересня 1532 р.).

¹⁴ *Ibid.* – № 3043 (Акт розмежування села Слоницько, Довге і Рапшиці шлях. Якуба Слоницька і Зофії, вдови шлях. Миколая Чайковського з одного боку та села Вробловичі шлях. Яскманицьких, датований 8 червня 1529 р.); *Ibid.* – 3047 (Акт розмежування між селом Тройчиці або Радловичі і Дмитровичі, діничної власності Петра Троєцького, з одного боку, та частки села Кусеничі, власності Рафала Пелки і його дружини Беати, датований 13 березня 1531 р.).

¹⁵ Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДАУЛ). – Ф. 9. – Спр. 13. – С. 219-220. Свідчення у процесі розмежування королівського села Голешів від сіл Бортники, Молодинче, Новошини, Вишнів, власності Жоравинських, записане до львівських гродських актів під датою 18 жовтня 1526 р.

ською і шляхетською власністю було постійним постулатом представників шляхетського стану на сеймах, і у відповідь королі були змушені враховувати цю вимогу шляхти¹⁶. Неувагу до старців у конституціях 1523 і 1538 рр. можна, отже, розглядати не як цілеспрямовану спробу зменшити вагу цієї інституції у граничному праві, але швидше як наслідок цього вкрай неповного і вибіркового характеру регулювання даних проблем у тогочасному законодавстві. Граничне право було сферою, яка значною мірою регулювалася на підставі судової практики і звичаїв. Ця важлива риса тогочасного права добре помітна, наприклад, у статутному праві XV ст. Так, Краківсько-вартські статuti Владислава Ягайла з 1420–23 рр., які були однією з найперших спроб статутного регулювання межового судочинства у Польській Короні, узагалі не згадують про інституцію старців. Параграф цих статутів лише постановляв, що підкоморій мав присудити вивід границь тій стороні, яка зуміла представити краще збережені і переконливіші граничні знаки та копці. На тих ділянках, де такі знаки були відсутні, сторона, яка виводила границі, мала показувати межу під присягою та зі свідками¹⁷. Водночас, не має сумніву, що ці приписи краківсько-вартських статутів співіснували з некодифікованими звичаями судової практики, в якій старці були важливою і обов'язковою складовою. Ще один приклад обмеженого впливу кодифікованого польського права XV–XVI ст. на практику межового судочинства і участь селян у ньому стосується спеціальних зобов'язань сільських громад доглядати за збереженням та поновленням споруджених граничних знаків. Ці публічні обов'язки селян ніколи не згадуються у тогочасному законодавстві. Проте, їхнє існування засвідчують судові ухвали комісарів під час виводу границь¹⁸.

Звертаючи особливу увагу на повноваження комісарів у межовому судочинстві, конституції 1523 і 1538 рр. частково йшли вслід за нормами статутів Яна Ольбрахта з 1496 р. У законодавстві Яна Ольбрахта вже була передбачена можливість комісарам, за відсутності згоди серед старців, фактично самостійно здійснювати вивід границь. Послаблення ролі старців у межовому судочинстві відбувалося не лише за рахунок зростання значення привілеїв і писемних

¹⁶ Див. наприклад постанови Червінського привілею з 1422 р., Нешавських привілеїв з 1454 р., статутах Яна Ольбрахта з 1496 р. Див. *Volumina legum* (далі – VL). – Petersburg, 1859. – Т. 1. – Р. 37. – Col. 1; *Ibid.* – Р. 114. – Col. 2; VC. – Т. I. – Vol. 1. – S. 80.

¹⁷ VL. – Р. 34. – Col. 1. Параграф *De limitibus et terminis figendis: De limitibus autem nostrorum Nobilium taliter duximus providendum, quodsi contigerit aliquem litigantem pro limitibus, docere vel ostendere scopulos dictos kopce ad minus tres, aut alia signa notabilia in campis vulgariter wyiazdy, in silvis vero signa adinstar cruces facta, ut est moris, extunc Succamerarius noster illum, qui meliora et notabiliora signa seu scopulos ostenderit discernens, sub honore et conscientia debebit et tenebitur mittere ad probandum, ubi autem utraque pars signis notabilibus inter haereditates caret, extunc actor ad probationem limitum cum testibus prout de jure est admittatur.*

¹⁸ Див. наприклад судовий процес про розмежування з 1518 р. королівського села Вроблик та сіл Климкової і Гладзини, маєтків Вікторина Сененського. AGZ. – Т. XIX. – № 3117. – S. 682: *Domini quorum hereditates hodie et hac vice distinguntur et limitantur signis granicialibus et scopulis debetis committere vestris subditis in prenomatis hereditatibus vel semel in anno certo tempore aus veris aut estatis aut autumnii tota communitas vel communitates, revidere aut limites et scopulos ne per quempiam destruantur vel a peccoribus conculcentur, vel si minus declinant et notorietatem suam perdunt, ut tempestive renoventur, ne materia litis iterum in has excitetur hereditates limitibus extinctis.*

документів як таких, але й через розширення повноважень комісарів, які вже самі вирішували яким типам доказів віддавати перевагу під час виводу границь. У цьому зв'язку слід також додати, що конституції з 1523 і 1538 рр. жодним чином не згадують про перевагу свідчень писемних документів над зізнаннями старців.

Очевидно можна говорити про певну умовність протиставлення усних і писемних свідчень у межовому судочинстві Руського воєводства першої половини XVI ст. Становлення системи доказів у судовій практиці розмежувань земельної власності йшло не тільки в напрямку заміщення усних зізнань писемними документами, але й через взаємодоповнення та взаємодію цих двох видів свідчень. Як правило писемні документи, представлені на судових слуханнях, підкріплювалися усними зізнаннями старців. Так вчинили, наприклад, Васько і Михайло Тустановські під час розмежування у 1524 р. свого села Пукеничі від королівських сіл Угерська і Вівні у Стрийському повіті. Виводячи границі, його учасники перейшли навпроти Вівні струмок званий Глиняний потік. Там Тустановські заявили, що земля, яка тягнеться від Глиняного потоку через королівське село Угерське і село Вівня є їхньою дідиною і належить до руського монастиря в Угерську. Цей монастир, твердили Тустановські, був теж їх дідиною власністю, на доказ чого вони показали спеціальний привілей. Після прочитання привілею комісари підтвердили його правочинність. Визнаючи вагу цього привілею, комісари спеціально підкреслили, що слушність претензій Тустановських була підкріплена зізнаннями старців з королівського села Угерсько. Старці додатково розповіли, що Монастир було насильно відібрано у Тустановських покійним дрогобицьким старостою Станіславом Малдшиком. Після цього Тустановські просили комісарів, щоб ті присудили їм назад згаданий Монастир і землю належну до нього, та розмежували його володіння від королівського села Вовні. Однак, комісари, з огляду на заперечення стрийського і дрогобицького старост, вирішили відіслати претензії Тустановських, як і подальше тлумачення їхнього привілею на розгляд короля¹⁹.

Цей випадок спірної власності Тустановських показує важливу роль контексту публічності та відкритості тогочасного судового процесу і права загалом для розуміння функціонування документів як доказів у тогочасній судовій

¹⁹ Ibid. – № 3037. – S. 574-5: ... *dum vero pertransivimus rivulum Glynny in aliam partem ex opposito ville Wownya extunc Tustanowszczy dicebant, quia ipsa terra, que tendit a Glynne usque ad fluvium Wownya et intermediens bona regalia Vherskye et villam Wownya est terra et hereditas ipsorum ad prefatum monasterium pertinens, quem Manasterz asserebant dicti Tustanowszczy esse illorum bona hereditaria, quod probabavit privilegio, quod nos Commissarii legendo vidimus ita fieri probavimus id recognitione senum ex bonis reg Uherskye refferebantque, quod ipsa bona Monasterz sunt ipsis manu forti et violenta per olim dom gsum Stanislaum Maldrzyk Capit Drohobyc adempta. Monuerunt itaque nos Commissarios, ut ipsis dicta bona Monasterz iuxta ipsorum privilegium adjudicavimus, a bonis regalibus Wownya oblimitaremus. Tandem gsus Georgius de Panyow Capit Striensis asserebat ipsam terram pertinere ad bona regalia Wownya et gsus Iohannes Camynyczky Capit Drohobic bona Manasterz refferebat protunc ad capitaneum ipsius Drohobyc quia esse situata ex altera parte Wownya, que pertinet ad capit Drohobyc. Nos Commissarii intellegentes, quia de dictorum bonorum ipsis Tustanowskym adjudicatione in commissione Regie Maiesti privilegii ipsorum interpretationi regie Maiestatis reservavimus.*

практиці розмежувань. В умовах середньовічної культури відкритості вага писемного свідчення була тим більшою, чим більше осіб знали, поділяли та могли підтвердити достовірність інформації, яка містилася у документі. Власне з цього випливала постійна потреба підтверджувати свідчення писемних документів усними зізнаннями свідків-старців. Участь старців у виводі границь і була одним із тих вирішальних чинників, які перетворювали розмежування у публічний, відкритий процес.

У певні конфліктні моменти виводу границь зізнання старців використовувалися не лише старонами, але й комісарами як вирішальний доказ для обґрунтування власного вироку, особливо за відсутності, або ж через недостатню доказову вагу писемних документів. Саме в такий спосіб ухвалили свій вирок комісари під час виводу границь у 1524 р. між королівським містом Стрий, державою Георгія з Паньова з одного боку, королівськими селами Літня, Мединичі, які належали до Дрогобицького староства і були в державі Яна Каменецького з іншого боку, і приватним селом Заплатином, власністю родини Заплатинських. Один з судових актів процесу повідомляє, що у певний момент розмежування Заплатинські звернулися до комісарів з закликом присудити їм своїм декретом млин у Заплатині і місцевість звану Старе Демнисько. Заплатинські вимагали таким чином підтвердити, що млин і Старе Демнисько знаходяться у межах їхньої маєтності. Однак, комісари відмовили Заплатинським. Як підставу для цього вони вказали, що у королівському дорученні на розмежування нічого не згадується про млин та згадану місцевість. Важливо, що вони також аргументували свою відмову, покликаючись на свідчення старців: жоден із старців з обох сторін не зміг розповісти комісарам нічого певного про те чи справді згаданий млин належав до Заплатина. Навпаки, як вказували комісари, старці зізнавали, що млин належав до стрийського староства і був королівською власністю. Крім того, старці обох сторін свідчили, що за давнім звичаєм у цьому млині у Заплатині селян мололи збіжжя без сплати Заплатинським жодної данини. Це очевидно мало бути свідченням сумнівності прав Заплатинських на цей млин, бо як відомо у середньовічному праві тривала давня практика землекористування та оподаткування творила правові норми та визначала дієвість цих норм, особливо коли йшлося про некодифіковані звичаї. Саме тому, комісари відмовилися присудити Заплатинським згаданий млин і старе Демнисько, але відіслали справу на розгляд самого короля²⁰.

²⁰ Ibid. – № 3038. – S. 576: ... *Hortaverunt nos Commisarios Zaplatynsczy quatenus ipsis molendinum in villa Zaplatyn situatum et Antiquam Demnysko nostro decreto commissario adjudicaremus, quod molendinum et Antiqua Demnysko nostro decreto commissario adjudicaremus quod molendinum et Antiqua Demnysko stant in circumferencia oblimitacionis bonorum Zaplatyn, sed quia de molendino et de Demnysko in commissione SRM nihil habuimus in commissis, et eciam ex eo, quia nullum senem parte ex utraque habere potuimus, qui nobis pro certo narrare potuisset, quod ipsum molendinum aliquando pertinuisset ad Zaplatyn, sed ipsum molendinum et Antiqua Demnysko dicebant semper pertinere ad bona regalia Capitaneum Striense, recognoscebant eciam senes utriusque partes, quia ex antiqua consuetudine erat observatum, quod in ipso molendino in Zaplatyn ipsis omnibus nobilibus Zaplatynskym moliebantur frumenta absque receptione mensurarum, quare ipsum molendinum cum piscina Zaplatynskym non adjudicavimus neque Dymnysko, sed huius rei causam distulimus RM discernendum.*

Важливість усних зізнань помітна також у тих судових процесах, в яких старці одної сторони відмовлялися свідчити під присягою про границі, внаслідок чого увесь процес розмежування призупинявся. За таких обставин комісари часто не наважувалися ухвалити рішення передати право виводити границі іншій стороні, навіть за наявності у неї писемного привілею і готовності підтвердити і виводити описані у ньому границі під присягою. Так відбулося, наприклад, у процесі з 1496 р. між Анною з Журавиці, яка тримала у заставі королівське село Манчиківичі, та Станіславом Дершняком, власником села Рокитниця (Перемиська земля). Анна та її старці відмовилися виводити границі під присягою. Тоді Станіслав Дершняк представив давній привілей на володіння Рокитницею, виставлений ще руським старостою Отто з Пільчі і писаний руською мовою, в якому були описані наріжні та інші копці, які визначали границі його маєтності. У судовому акті комісари уточнили, що самі оглянули згадані у документі копці, спеціально виїхавши для цього на місцевість. На підставі свого привілею Дершняк вимагав надати йому право виводу границь. Він заявляв, що готовий разом зі 6-ма свідками з-поміж місцевої шляхти підтвердити під присягою границі, які були зафіксовані у згаданому привілеї. Проте, комісари не допустили Дершняка до складання присяги. Вони мотивували це намаганням уникнути шкоди для його душі, що очевидно могло теж означати певну недовіру до достовірності представленого ним привілею і вміщеного там опису границь. Врешті комісарам вдалося погодити усі суперечки між сторонами і на підставі досягнутої полюбовної угоди самим провести розмежування²¹.

Схоже рішення було прийняте комісарами під час розмежування королівського села Дуліби та Нежухова, власності пана Юхна Нагваздана, що у Стрийському повіті (акт процесу датований 7 грудня 1508 р.). На одному з етапів виводу границь державці королівських маєтків Аукт, Георгій та Якуб з Паньова вирішили відмовитися від подальшої участі у розмежуванні, вважаючи запропоновану комісарами границю несправедливою. Певний час комісари продовжували вести границю. Однак через відсутність старців з королівських маєтків, яких державці, покидаючи комісарський суд, забрали з собою, комісари припинили процес розмежування. Тоді пан Юхно, зважаючи на відсутність старців і свідків з королівських маєтків, просив комісарів дозволити йому і його свідкам закінчити процес виводу границь, посилаючись на приписи статутного права. У відповідь комісари заявили, посилаючись на своє трактування права,

²¹ Ibid. – № 3020. – S. 561: *Que dna Zyrawska cum suis senibus noluit prestare iuramentum. Actor ex adverso Stanislaus Dersznyak produxit litteram sub titulo et sigillo rutennico scriptam olim mfei Otha de Pylcza Capitanei terr Russie et scopulos aciales et inter ipsos alios ex antique sipatos quos et vidimus exequitantes et dixit in hec verba: Domini Commissarii, sum paratus probare super istas granicies, quas monstravi, iuramento corporali cum sex testibus nobilebus fide dignis quos hic habeo, quia sunt iuste et vere granicies ex antique sursum erecte iuxta meam litteram lacius canentem, cum dna Zyrawska sicut actrix cum suis testibus noluit prestare iuramentum. Nos autem in iudicio sedentes volentes videre iuramenta ob detrimentum animarum partes de eorum bona voluntate concordavimus obmittenda, antiquos scopulos mediavimus per medium ipsas discordias parcium equitando et bona providendo incepimus sipare granicies a pariete hereditaria opidi Krzywca in superficie rivuli dicti Cholulyka...*

що без сторони-позивача і старців вони не можуть завершити встановлення сумнівних границь. Розмежування було призупинене до часу, коли король не змусить державців представити своїх старців для завершення проведення границь²².

На необхідності погоджувати усні зізнання старців та інформацію писемних документів у межовому судочинстві наголошують також спеціальні королівські роз'яснення щодо окремих судових процесів, виданих на прохання комісарів. Про подібне застереження короля проти спроб виводити границі, спираючись виключно на свідчення писемних документів, згадує, наприклад, акт розмежування з 30 вересня 1490 р. між королівськими селами Медикою, Яскманичами, Чиковом і Сідлиськами з одного боку та дідичною власністю Яна Фредра, селами Плешовичі, Поповичі і Биків (Перемиська земля). Ян Фредро представив комісарам привілей, підтверджений королем Казимиром, на вічне володіння згаданими селами із встановленими границями. Вивчивши цей привілей комісари звернулися до короля за порадою чи вони повинні встановити границі відповідно до змісту документу. Король через своїх радників поінформував комісарів, що границі потрібно виводити не порушуючи юридичної ваги свідчень привілею, але й водночас узгоджуючи інформацію документу з усними свідченнями старців і сусідів-землян²³. Як видається, саме принципи, які базувалися на узгодженні свідчень писемних документів та усної традиції, і були домінуючими у практиці виводу границь протягом перших десятиліть XVI ст.

Таким чином межове комісарське судочинство було змушене зважати на локальну традицію і принципи колективного судочинства, уособлені власне у правових компетенціях старших людей. В інституції старців можна бачити як силу та авторитет «старого права», які посідали таке важливе місце у середньовічній правовій уяві та практиці, втілювалися і легітимізувалися у конкретних його носіях, чий особистий авторитет впливав з їхнього значного віку і накопиченого знання та досвіду. Ось як, наприклад, аргументує достовірність і легітимність свідчень старців, посилаючись на авторитет їхнього віку, судова записка сяноцької гродової книги з 14 листопада 1513 р. Зізнання, які склали під присягою шестеро старих селян з Щавного у справі приналежності до королівської власності кількох потоків та річок, суд постановив записати і вважати

²² Ibid. – № 3024. – S. 564: *...sed quia in absentia senum de bonis regalibus, quos domini tenutarii a iure commissariali recedendo secum receperunt, tales granicies ita ut licuit limitare cessaverunt, in quo loco finali dnus Iuchno in absentia senum seu testium de bonis regalibus petivit iuridice ad finalem terminacionem granicierum suarum esse admittendum cum suis testibus post discessum tenutiariorum, referendo se ad statutorum disposicionem. Per Commissarios in statutis sic disponi inventum est, quod tenutarii contradicentes non obstantibus oblocucionibus statutis utriusque partis senioribus testibus ad limitacionem procederent, quod dni commissarii absque parte actoria et senibus facere nequiverunt tum sine ministeriali et eius proclamacione iuridica, qui ministerialis cum senibus per tenutarios accepti errant, quare commissarii limites inceptos finire non potuerant ob contumacem recessionem tenutiariorum et recepcionem senum cum ministeriali suspenderuntque limites faciendos tunc, quando regia Maie-statis compellat tenutarios iuxta statutum regni ad statuendos senes ex parte bonorum regalium.*

²³ Ibid. – № 3013. – S. 557.

достовірним, оскільки *in decrepitu existentes seniores aliis et propterea vetusta magis aliis scientes et recordantes*²⁴.

На підставі судових актів розмежування, які походять з Руського воєводства початку XVI ст., важко щось сказати про вік «старців». Певні свідчення натомість надає актовий матеріал гродського судочинства першої половини XVI ст. У 1529 р. група старших селян зі сіл Санева, Дмитровчів, Винничків, Давидова, Звенигорода, Глуховичів складала під присягою зізнання перед львівським гродським судом у справі того, у якій формі мали сплачувати стаційне на користь короля селяни з Санева, села, що було у заставі Яна Печиховського. Документ зафіксував вік усіх 7 старців-свідків. Наймолодшому з них, Лукіяну з Глуховичів, було коло 50 років, найстаршим, Хвалу з Дмитровичів та Гриневі з Давидова приблизно 80 років²⁵. Ці дані цілком добре узгоджуються з уявленнями про старший вік у середньовічному праві та середньовічній літературній традиції²⁶.

Зізнання старців у межовому судочинстві належали до давньої правової традиції розповідати право і пояснювати звичай, яким були наділені ці старші представники локальних сільських громад²⁷. Старці складала зізнання не лише про границі маєтків, але стосувалися широкого спектру особистого і колективного знання та досвіду про звичаї і практики землекористування, фіскальні та юрисдикційні компетенції різних інституцій та осіб²⁸. Згадані вище акти розмежувань зі Стрийського староства повідомляють про розповіді старців, які стосувалися права і користування млином у Заплатині, або ж про насильницьке захоплення дрогобицькими старостами належного Тустановським монастиря.

Важливо, що залучення старших людей не обмежувалося виключно рамками межового судочинства. Крім виводу границь, старці фігурували також у про-

²⁴ ЦДДАУЛ. – Ф. 15. – Спр. 8. – С. 874-5: *Venientes personaliter prouidi Lukaz Kwocieczka, Voythkovya, Zan Thurek, Iwan Byedon, Klysz Byedon, Jaczko Vereszczko homines et kmethones de Sczawne in decrepitu existentes seniores aliis et propterea vetusta magis aliis scientes et recordantes mediis iuramentis recognoverunt quia isti torrentes spectant legitime et juste ad bona s. 875 regalia et castrum Sanok. In primis videlicet incipiendo torrentis qui currit odusthvyetlyn donsthmerekovyecz. Item odusthmerekovyecze donsthbystrego ad Byeszczad. Item odusthbystrego prubovyeczom. Item a Srukovyecze inferius fluuio dicto Dolzyca donsthplawskyego. Item odusthplawskyego holmem vsque ad Nyezamblyecz. Item Nyezamblyecz totaliter regalis vsque ad summitatem montis Duszaczyn. et ideo ab eis talis attestacio et recognicio recepta est quia sunt decrepiti et iam senio confecti. ne post ea iusticia regalem bonorum eis morientibus dispareat et illicite occupetur.*

²⁵ Там же. – Ф. 9. – Спр. 13. – С. 533-4. Запис до гродської книги зроблено під датою 11 листопада 1529 р.

²⁶ *Hofmeister A.* Puer, Iuuenis, Senex. Zum Verständnis der mittelalterlichen Altersbezeichnungen // *Papsttum und Kaisertum. Forschungen zur politischen Geschichte und Geisteskultur des Mittelalters.* Paul Kehr zum 65. Geburtstag / Hrsg. A. Brackmann. – München, 1926. – S. 287-316.

²⁷ Див., наприклад, згадки про старців у найстарших документах розмежувань, які походять з Галичини XIV ст. *Zbiór dokumentów malopolskich* (далі – ZDM) / Wyd. S. Kuraś i I. Sulowska-Kurasiowa. – Wrocław etc., 1969. – Cz. IV. – № 943. – S. 92 (8 травня або 26 вересня 1352 р. руський староста Ота Пілецький встановлює границі власності Кузьми Сурмича у лісі Радохонь); *Akt graniczny czerwono-ruski z 1353 r.* / wyd. A. Prochaska. – *Kwartalnik Historyczny.* – 1896. – Roc. X. – S. 814 (руський староста Ота Пілецький проводить розмежування с. Надковичі перемиського владики Курила Волошина і с. Оріховичі Осташка Потрутовича).

²⁸ *Myśliwski G.* *Pamiętnicy.* – S. 119-120.

цесах, які відбувалися у гродському суді, а також свідчили під час проведення королівських люстрацій. Так, маємо приклади, коли у гродському суді зізнання старців використовувалися для підтвердження землевласницьких прав шляхти на маєтки²⁹. Відомий випадок, коли староста опитав старців для вирішення суперечки двох руських священників про право відправляти Службу Божу у сільській церкві³⁰. Їхні свідчення залучалися також для того, щоб прояснити особливості оподаткування окремих королівських сіл, як це було у згадуваному вже процесі про сплату стаційного у Саневі (1529 р.). Свідчення старців були важливою частиною процесу документування локальних звичаїв, необхідного як для розбудови і упорядкування податкової політики держави Ягелонів, так і посилення влади приватних панів над селянами у контексті формування селянського підданства протягом XVI ст. У цьому зв'язку цікаво, що припущення про занепад ваги зізнань старців у межовому судочинстві у середині XVI ст., контрастує з важливою роллю, яку відігравали селянські свідчення в організації і проведенні наймасштабнішого фіскального заходу Ягелонської держави, яким була люстрація королівських маєтків 1564–1565 рр.

Деякі з подібних свідчень могли набирати форми доволі розгорнутих оповідей про історію сіл та навіть їхніх окремих мешканців, метою яких було прояснити локальний контекст виникнення конфліктів навколо спірної власності та прав. Так, у 1524 р. під час розмежування Львівського і Яворівського староств між Скварявою з одного боку та Смерековим і Туринкою з іншого боку, комісари розпитували старців з обох боків щодо прав скварявської громади на випас свиней у лісі Виків, що належав до королівського домену. Старці з Смерекова і Туринки заперечували законність права на дозвіл селянам зі Скваряви випасати там свиней. Згідно з їх свідченнями, таке право жителів Скваряви ніколи не було санкціоноване королівською владою, але було здобуте шляхом звичаєвого користування. Вони розповіли, що був колись у Смерекові старий чоловік, який уже не міг працювати і доглядати своїх бджіл, а тому попросив свого синівця, що проживав у Скваряві, щоб той взяв на себе турботу за бджолами. Для цього старий селянин зі Смерекова подарував синівцю шість медоносних дерев. Після смерті свого стрия чоловік зі Скваряви володів цими медоносними угіддями, а згодом навіть отримав доступ (буквально «стежку») до королівського лісу завдяки дозволу пана Висоцького. У свою чергу той чоловік зі Скваряви мав двох синів, які зробили два медоносні «лежива» у виківському

²⁹ ЦДАУЛ. – Ф. 13. – Спр. 283. – С. 95-96 (29 жовтня 1558 р. група старців з Пікуличів, Медики і Лучиць склала під присягою зізнання, які підтверджували дідичні права Марка Негребецького на частку земельної власності у Негрібці); Описи королівщин в руських землях XVI в. Т. III. Люстрації земель Холмської, Белзької і Львівської. / Ред. М. Грушевський // Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1900. – Т. 3. – С. 408 (Старі селяни з Гряди, що у Львівській землі, складають детальне зізнання про історію шляхетського землеволодіння та держання цього королівського села).

³⁰ У 1500 р. руський староста і белзький воєвода Петро Мешковський, розглядаючи у львівському гродському суді суперечку двох православних руських священників за право служити у церкві с. Страдч, при винесенні вироку вдався до показів місцевих старців-свідків. Староста вирішив, що кожна зі сторін буде правити службу Божу у церкві почергово, один тиждень одна, наступний інша. Див.: AGZ. – Lwów, 1891. – Т. XV. – № 3002.

лісі, і потім поділили їх між своїми спадкоємцями. Таким чином, селяни зі Скваряви почали користуватися угіддями згаданого королівського лісу³¹.

Ось ще один приклад таких детальних селянських розповідей про локальне минуле, у центрі яких історія земельної власності. У 1526 р. у львівському гродському суді свідки-старці з королівського села Голешів Ясько, Петр, Васько, Курило, Марко, Кузьма, Ілько (7 осіб) стверджували перед королівськими комісарами, що село Лапшин є королівським і тягнеться до Городища, званого Дивин Город, і що згадане село є давнішим за Голешів і місто Журавно, котре перебувало у власності Віліброда і Станіслава Журавинських. Старці також свідчили, що Лапшин було спалене турками за панування Яна Ольбрахта, і подали імена селян, які проживали у цьому селі до його знищення (загалом було названо 14 селян)³².

Ці свідчення проливають певне світло на способи конструювання та репрезентації часових меж колективної селянської пам'яті, носіями якої були старці. На їх підставі інколи доволі важко сказати щось певне як далеко в часі могла сягати колективна пам'ять сільських спільнот. Як показують вищенаведені приклади категорія давності і давнього звичаю у зізнаннях старців могла бути вкрай розмитою. Так, розповідь старих селян з Смерекова і Туринки про анонімного пасічника з Скваряви та два наступні покоління його спадкоємців, які отримали право на стежку та медозбори в королівському лісі Викові, не подає жодних хронологічних маркерів для часової локалізації цієї історії. Також старці з Голешова не надали жодних доказів та історичних деталей, які б підтверджували, що Лапшин був старшим за Голешів та Журавно. Ці селянські свідчення очевидно виказують одну типову рису процесу соціального запам'ятовування та конструювання соціальної пам'яті у суспільствах, де домінують усні способи комунікації та передачі знання, що неодноразово відзначали антропологі, а вслід за ними й історики європейського середньовіччя. У таких усних культурах не існує чітко встановленої хронології для точної фіксації часу між подіями. Відстань між подіями не вимірюється у термінах часу, але розглядається як певна структурна дистанція, виражена і втілена у сталих соціальних відносинах між групами осіб³³.

Це однак зовсім не означає, що старці не були здатні окреслювати часове походження локальних звичаїв. У згадуваному вже процесі про сплату ста-

³¹ ЦДДАУЛ. – Ф. 9. – Спр. 12. – С. 911-912.

³² ЦДДАУЛ. – Ф. 9. – Спр. 13. – С. 219-220: *...quia laboriosi Jasko, Piethr, Vasyko, Kvyrylo, Marko, Cusma, Ylko de Olessow senes racione granicierum inter bona regalia villa videlicet Olessow ab una et Barthyky, Molodynceze, Novoszyn et Visznyow ...et coram eo recognoverunt quia hec villa Labszin est Regie Maiestatis pertinetque ad fortalitium alias Grodzisko dictum Dyvyn Horod que villa Labszyn antiquior est quam villa Vlessow ac oppidum Zorawno, quid oppidum per ... nobilium Vilibrodum et Stanislao Zorawinsky (perekresleno – tempore Regis Joannis Alberti) non diu est possessionata et ipsa villa Labszyn per Turcos tempore regis Joannis Alberti est evastata fuitque habita possessionata in qua erant hii homines videlicet Dynysz, Mynyecz, Borys, Marco, Symko, alter Marko de Cozara, Sydor Mandrath, Drahvysz, Jakutha, Andrey de Cozara, Syenko Andreyovycz, Chvedecz, Valakier, Ivan Skrzynyk...*

³³ Див. напр.: *Clanchy M.T. Remembering the Past and the Good Old Law // History. – 1970. – Vol. 55. – Issue 184. – P. 167.*

ційного у Саневі (1529 р.) двоє зі старців, стверджуючи, що санівські селяни віддавали на стаційне ягня, а не телицю, локалізували хронологічні межі цього податкового звичаю, відсилаючи до часів урядування окремих львівських підстарост. Зокрема Хведір з Винничків, який мав коло 70 років, пам'ятав, що так сплачували стаційне за підстарости Звартовського (йдеться про Петра зі Звартова, який був львівським підстаростою при бл. у 1492–1500 рр. за старост Спитка з Ярослава, Збігнева з Тенчина, Миколая Креси та Петра Мишковського), а Гринь з Давидова, якому було близько 80 років, що звичай уже діяв за підстарости Малдшика (йдеться про Станіслава Малдшика з Ходованіц, львівського підстарости у 1483–1491 рр., за старостування Спитка з Ярослава). У цих свідченнях часовий вимір пам'яті про певний звичай охоплює період від 30 до 50 років.

Старші селяни не були єдиною групою, які виступали носіями цього локального знання і чий свідчення активно використовувалися під час виводу границь. Відомим є наприклад зізнання з 1447 р. про границі власності у гірських районах Сяноцької землі, зроблене крайником і князями з Одрехови та Шавного і внесене до сяноцьких земських актів³⁴. Під час розмежувань ці різноманітні локальні групи спільних інтересів, які творилися на принципах привілейованого статусу, владних повноважень та сусідства, часто долучалися до старців як свідки у справах про перебіг границь. У 1472 р. при розмежуванні у Стрийському старостві королівського села Дуліби і села Гірне, власності Юхна Нагваздана, королівські комісари закликали до себе для складання свідчень і участі у виводі границь не лише старців зі згаданих сіл, але й тамтешніх ватаманів³⁵. У 1490 р. королівські комісари, які проводили розмежування між королівськими селами Медикою, Яскманичами, Чиковом і Сідлиськами та власністю Яна Фредра, селами Плешовичі, Поповичі і Биків. Комісари, скликали старців з усіх перелічених королівських сіл, а також запросили місцевих землян-сусідів³⁶. При розмежуванні у 1531 р. приватних сіл Тройчиці і Дмитровичі Петра Троєцького з одного боку, та Косеничів Рафала Пелки з іншого (Перемиська земля), як старці згадуються не лише старі селяни, але й також шляхтичі старшого віку³⁷. Судовий акт розмежування села Черхави, належного до Самбірського староства, і села Монастирець, власності тамтешніх шляхтичів Петра і Гната, з 1521 р. подає наступну розповідь про взаємодію старців і членів інших локальних груп. Коли старці одноставно повели комісарів до місця званого Раковець, де мали спільну гарницю королівські села Черхави і Лукавиця, то там їх зустріли князі і мешканці Лукавиці та інших сусідніх королівських сіл, які разом зі згаданими старцями погодили лінію перебігу маєткових кордонів

³⁴ AGZ. – Lwów, 1886. – Т. XI. – № 2511.

³⁵ Ibid. – Т. XIX. – № 2971. – С. 542.

³⁶ Ibid. – № 3013. – С. 557: *...ubi sedimus in sumitate rivuli Buszkowo penes silvam diffirencias oriri perpendentes, senes homines RM de predictis villis Medica, Szedlyska, Iaskmanycze et Czykow et alios terrigenas antiquos ad nos assumentes ab eisdem scrutavimus, ipsis iuramentum decernendo, ut sub eodem nobis dicerent veritatem, que RM et que nblis Iohannis Fredro essent.*

³⁷ Ibid. – № 3047. – С. 581: *...nec non habuerant copiam senum testium nobilis et plebeie conditionis...*

і дозволили комісарам сипати копці далі³⁸. Під час цього ж розмежування королівські комісари також спробували врегулювати скарги Монастирцьких проти солтисів з Черхави і королівських урядників з Самбора у справі права користування великими лісами, що лежали між Лужком і Стороною. Судовий акт повідомляє, що самбірські урядники просили комісарів перенести слухання справи на інший час, коли вони зможуть привести своїх старців та королівських людей, або ж, як спеціально підкреслює документ, «усю крайну», для того, щоб вони засвідчили і підтвердили права усіх королівських сіл старства до згаданих лісів³⁹.

Згадка про участь «усієї крайни» у цьому останньому свідченні підкреслює колективний характер межового судочинства: громади та їх представники, чий інтереси так чи інакше зачіпалися у процесі розмежувань, мали право скласти зізнання і бути залученими до виводу границь. Більше того, під час виводу границь локальне знання, як воно постає у зізнаннях старців, конструювалося як процес публічного обговорення і узгодження інтересів усіх груп, які проживали в даній околиці і відчували себе причетними до розмежування.

Водночас практика і логіка судового процесу обумовлювала доволі ситуативне та інструментальне ставлення до різноманітних і не зовсім узгоджених нормативних приписів щодо виводу границь. Розмежування маєтків було динамічним і гнучким процесом, який дозволяв комісарам використовувати різноманітні нормативні ресурси для ухвалення рішень, внаслідок чого вага свідчень старців постійно змінювалася у залежності від контексту й обставин перебігу конкретного розмежування.

Як наслідок комісари могли також одноосібно виносити вирок і виводили границі без огляду на зізнання старців. Наприклад, вищезгаданий судовий акт розмежування королівських володінь Стрия від Заплата з 1524 р. інформує, що на початковій стадії розмежування комісари зігнорували зізнання старців через їхню неузгодженість. Комісари, бачачи незгоду між старцями сторін і не

³⁸ Ibid. – № 3030. – S. 569: ... *Senes unanimi voluntate duxerunt Commissarios ad locum Rakowycz, ubi bona regalia Czerhawa et Lvkavycza habent inter se metam granicierum, quarum ex opposite, traiecto torrente Rakowycz cuius rippa pertinet ad Manasterzecz, et ibidem fuerunt kyazyones et incole regales de Lvkavycza et ceteris villis regalibus adiacentibus, ubi cum prefatis senibus concordens existens Commissarii admiserunt granicies incipere distingendas cum dictis hereditariis.*

³⁹ Ibid. – S. 569-570: ... *Tandem nblis Petrus et Ihnath Commissarios ad alteram partem limitandi bona Manasterzecz hereditaria a bonis regalibus Strymna Luzek et magnum desertum silvarum earundem villarum ad capitaneatum Samboriensem pertinencium, ubi Commissarii ad silvas magni deserti superius eundo dicto fluvio Czerhawa consederunt et vocaverunt ad se partes et officiales Samborienses, volentes ab ipsis habere senes de villis Luzek et Stronna, quia desertum magnum silvarum iacet inter ipsas villas et villam nobelium Manasterzecz. Ubi prefati nbles querulose dicebant quondam Dynysz de Czerhawa Knyazonem collocasse duas domos et in eisdem homines super ipsorum hereditate prout ipse Dynysz coram Commissariis dicebat se legitime locasse domos, adiciendo illam partem locacionis sue esse et pertinere ad Czerhawa, sed quia prefati officiales senes non habuerant de dictis bonis regalibus et presertim dicentes, quia universa bona regalia alias Kraynya habent interesse ad dictas silvas pascendo peccora, unde non parvi proventus singulis annis sunt ad castrum Samboriense, affectaverunt dnos Commissarios, ut hunc terminum ad terminum longiorem, quo possent conducere homines regales alias kraynya et senes. Nobilibus Petro et Ihnath non contradicentibus Commissarii terminum distulerunt ad festum S. Michaelis proxime venturis.*

намагаючись перевірити правдивість цих свідчень, самі, згідно свого власного сумління, без огляду на заперечення сторін, вчинили розмежування між Заплатином і Стриєм⁴⁰.

Комісари могли також повністю знехтувати авторитетом старців і натомість виказати довіру до писемних привілеїв. Приклад такого рішення комісарів маємо в одному розмежуванні з Самбірського староства, датованому 15 листопада 1511 р. Того року король Зигмунт Старий доручив королівським комісарам розглянути скаргу, внесену перемиським підсудком Станіславом Корманицьким, проти Федька Русина, солтиса з королівського села Макови. У скарзі Корманицький звинуватив згаданого солтиса у локації села Ямни на землі, яку Корманицький вважав своєю дідиною. За королівським мандатом, комісари мали вивчити права і привілеї сторін на спірну власність, а також вислухати свідчення старців, складені під присягою. На призначений термін і місце суду Корманицький подав на розгляд комісарів відповідний привілей і привів сім старців. Солтис разом зі старостою також представили своїх сім старців, готових засвідчити, що Ямна була локована на королівській землі. Однак коли комісари, сторони та їхні старці прибули на стежку звану Вільшаниця, то староста, солтис і їхні старці відмовилися виводити далі границі, твердячи, що за стежкою простягається вже королівська земля. Заперечуючи, Корманицький запропонував комісарам переглянути його привілей, щоб переконатися, що у ньому згадується ріка Вяр з усіма притоками, які впадають у неї з обох боків, і тому границі наданої йому власності мають тягнутися по обидва береги згаданої ріки аж до її верхів'я. Зі слів Корманицького, його власність мала простягатися далі за згадану стежку Вільшаницю, вздовж приток Вярю Турниці, Ямни, Кропивниці і Вільшаниці, і що власне верхів'я цих приток Вярю і було справжньою границею між його власністю, королівським селом Маковою і маєтками родини Гербуртів. Комісари, вивчивши привілей, дійшли висновку, що Корманицькому справді було даровано землю вздовж обох берегів Вярю з усіма притоками. Тому, незважаючи на заперечення старости, вони вирушили до верховин ріки Ямни і до стіни гербуртівських маєтків і почали від цього місця далі сипати копці⁴¹.

⁴⁰ Ibid. – № 3038. – S. 575: *...Nos videntes ipsorum senum discordi et non verifica ostensione, sic in Dei nomine iuxta nostras consciencias non attenta parcium contradicione inter bona reg Strey et villam Zaplathyn hereditariam fecimus granicies,*

⁴¹ Ibid. – № 3028. – S. 567: *...et a predicta semita Capitaneus cum senibus regalibus ulterius ire noluit neque granicies dicere voluit, asserendo post hanc semitam iam fore regalia. Predictus Cormanyczky audita contradicione Capitanei et senum ex parte regie maiestati dixit: domini Commissarii rogo revideatis privilegium quo ego probo, quia habeo in suo privilegio fluvium Wyar cum omnibus fluviiis fluminibus torrentibus et aquarum decursibus ex utraque parte Wyar usque ad initium fluvii Wyar, et istius torrentis dicti lamna summitas pretendit se ultra et per predictam semitam usque ad summitatem ex qua profluunt rivi et fluvii et aque dicte Thurnycza in bona regie maiestati dicta Makova Cropywnycza et Quasszenyna fluvii in bona dnorum Herbothow et lamna fluvius in bona mea fluvium Wyar, que summitas divisoria alias rosdzyele supra fluvios rivos et aquas predictas dividit ab invicem bona RM Makowa a bonis meis et Herburtow. Nos vero attendentes privilegium quod nobis proposuit invenimus, quod dictus habet Wyar fluvium cum omnibus fluminibus torrentibus rivis et rivulis et aquarum decursibus ex utraque parte Wyarusque ad initium et exitum eiusdem Wyar, ivimus a loco dicte semite non attenta contradiccione Capitanei sipando scopulos eadem summitate usque ad wyrchowyny rivuli lamna et ad parietem dictorum Herborthow et sipavimus scopulos octo...*

У цьому розмежуванні, яке відбувалося у 1511 р., комісари приймають рішення про вивід границь, ґрунтуючись виключно на доказовій силі писемного привілею. Подібні випадки були очевидно непоодинокими, особливо враховуючи той факт, що вивід границь на підставі писемних документів мав у Галичині свою тривалу традицію, яка випереджала згадувані вже норми Вартських статутів⁴². Водночас, цей судовий процес хронологічно передуює появі пізнішої конституції 1519 р., яка, як відомо, визначала зворотню ієрархію доказів у межових процесах: першість мала належати усним свідченням старців, а не писемним документам, в тексті яких границі і копці були визначені дуже приблизно. Попри сумніви щодо достовірності писемних документів, на які вказує ця конституція, не виключено, що привілей, який представив Корманицький і на підставі якого було ухвалено сприятливий для нього вирок, справді міг містити детальний опис границь його власності у верхів'ях ріки Вярю. Подібне припущення виглядає ймовірним, якщо зважити на той факт, що на початку XVI ст. Корманицькі стали власниками Риботичів і ключа сіл навколо цього містечка, викупивши цю земельну власність з рук Рафала Риботицького (1505 р.). Відомо, що привілей на Риботичі, Угельники і Сиракощі, який у 1368 р. отримав від Казимира Великого протопласта Риботицьких Стефан Венгрин, справді детально описує маєткові границі наданої королем власності⁴³. Не виключено, що саме цей привілей Корманицький, як новий власник Риботичів, і представив на суд королівських комісарів⁴⁴.

Однак, навіть рішення комісарів беззастережно підтримати вагу писемних документів, знехтувавши свідченнями старців, не усувало вирішального впливу усної комунікації на ухвалення вироків і вивід границь. Розмежування земельної власності були процесом фізичного маркування кордонів земельної власності шляхом встановлення видимих, тривких і пам'ятних знаків у вигляді копців, металічних знаків, зарубок на деревах⁴⁵. Але водночас межове судочинство було також текстуальною практикою, детальним документуванням на письмі границь землеволодінь з притаманними їм особливостями місцевої фізичної і людської географії. У цьому відношенні актовий матеріал межового судочинства постає як великий процес ментального освоєння географічного простору локальними спільнотами у пізньому середньовіччі та ранньомодерний час, як своєрідна

⁴² Див., напр: Українські грамоти. Т. 1: XIV в. і перша половина XV в. / Вид. В. Розов. – К., 1928. – № 36. – С. 64-66 (Документ галицького старости Петраша про граничний спір між Васьком Мошенничем і Кондратом Борсничем. Виставлений у Галичі і датований 24 серпня 1401 р.).

⁴³ Див.: *Kodeks Dyplomatyczny Malopolski / Wyd. F. Piekosiński. – Kraków, 1887. – Т. III. – № DCCCVII. – S. 213.* Привілей було виставлено у Новому Сончі. Привілей відомий з пізнішої копії, записаної до актів Коронної Метрики Видавець датує документ 13 січня 1368 р. Про Корманицьких і перехід у їхнє володіння Риботичів див.: *Пашич С. Перемышльская шляхта второй половины XIV – начала XVI в. – Тюмень, 2001. – С. 100.*

⁴⁴ Саме згаданий привілей Казимира Великого для Стефана Венгриня як доказ своїх володінь у верхів'ях Вярю Корманицькі очевидно представили під час розмежування Риботичів від Копистна у 1542 р. *AGZ. – Т. XIX. – № 3077. – S. 610: ...Reproduserunt etiam Kormaniczczy literas serenissimi Ladislai confirmatoris litterarum Kazimiri regis, quibus docuerunt ipsorum antecessoribus datum esse fluvium Vyar cum omnibus defluentibus incipiendo a villa Uehnyky.*

⁴⁵ Поп.: *Mysłowski G. Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni... – S. 62-66.*

спроба уявного картографування ландшафту задовго до появи картографічного мислення і самих картографічних карт цих місцевостей. Ця взаємозалежність фізично-просторових і текстуальних вимірів у межовому судочинстві визначала постійну потребу у візуалізації та усному підтвердженні описів межових знаків, наявних у документах. Саме цьому слугували постійні виїзди комісарів на місцевість для огляду і вивчення описаних у документах копців, як це трапилося наприклад у згадуваному розмежуванні маєтків Станіслава Дершняка та Анни з Журавниці з 1496 р. Описи границь Рокитниці у давньому привілеї Дершняка були наочно засвідчені комісарами під час спеціального огляду на місцевості. При цьому сама процедура огляду, яка була публічною і колективною практикою, важила не менше, аніж сам документ.

Подібні наочні перевірки описаних у документах граничних знаків дозволяли виявляти наскільки неточними і суперечливими були зафіксовані там границі і топографічні деталі їхнього опису. Процес розмежування часто супроводжувався суперечками щодо того, чи та чи інша місцевість, або ж об'єкт ландшафту справді відповідали назві, зафіксованій у документі. Так, наприклад, у 1518 р. під час розмежування королівського села Беско від Гладзини і передмістя Риманова, власності Віктора Сененського (Сяноцька земля), королівські старці та старці Сененського, досягнувши села Вислочок, почали сперечатися як саме називався один з потоків, що протікав поряд зі селом. Королівські старці були переконані, що назва струмка була Суровичний потік, тоді як старці іншої сторони називали його Вислочок. Важливо, що старці Сененського при цьому покликалися на привілеї їхнього пана, у якому згадувався даний потік під цією назвою. Пізніше комісари були змушені припинити вивід границь через велику сумнівність листів і привілеїв Віктора Сененського та одного з володарів суміжного маєтку Петра Одновського (*pretereā propter dubia ex litteris et privilegiis tam Petri Odnowski quam etiam Victorini Sienyenski*)⁴⁶. Не виключено, що саме на подібний досвід судової практики спирався вже цитований параграф пйотрковської конституції з 1519 р., який твердив про непевність описаних у писемних привілеях граничних знаків, особливо якщо комісари на власні очі не бачили їх і не переконалися у їхньому існуванні. Недостовірність чи неточність інформації про граничні знаки у привілеях сприяла формуванню атмосфери недовіри до писемних документів як засобів доказу у межовому судочинстві, що знаходило вираз під час окремих судових процесів навіть пізнішого часу⁴⁷.

Процес розмежування постійно супроводжувався сумнівами та непевністю щодо границь та достовірності наданих для їх виводу доказів. З одного боку, ці сумніви породжувалися недовірою щодо достовірності писемних документів та описаних у них границь. З іншого боку, вони ще більше помножувалися через специфіку збереження і передачі локальних усних традицій, які представляли старці у судових процесах і які були другим головним джерелом при виводі

⁴⁶ AGZ. – Т. XIX. – № 3121. – S. 686.

⁴⁷ Див., напр.: акт від 28 липня 1539 р. про розмежування Пакопівки і Лялини Руської, власності Яна і Петра Пакоповських, і Юрівців, Верхнього Срогова і Бачкової Волі, маєтностей Гмуницьких. Ibid. – № 3139. – S. 706-7.

границь комісарами. Творення такої локальної пам'яті було процесом постійного узгодження фактів минулого з біжучими потребами соціальної групи, логікою судового процесу і контекстом конфлікту, що визначало його вибірковий, нестабільний і інструментальний характер. Тому не дивно, що сусідні селянські громади та їхні представники часто по-різному пам'ятали перебіг лінії кордонів маєтків і по-різному інтерпретували ті ж самі деталі ландшафту, місцеві звичаї та права. Судові акти розмежувань доволі часто наголошують на суперечливому та недостовірному характері свідчень старців. Саме непевність і суперечливість зізнань свідків була головною причиною того, що комісари витрачали чимало часу і зусиль на їх погодження. Судові акти регулярно згадують про працю комісарів над погодженням свідчень старців як про тривалий і важкий процес⁴⁸. Так, на першому судовому році згаданого вище процесу між Станіславом Корманицьким та Федьком з Макови з 1511 р. комісари скликали старців сторін, які проте не дійшли між собою згоди, і тому не були приведені до присяги. Комісари також зазначили, що жодне з представлених старцями свідчень не видалося їм вірогідним, тому слухання були перенесені⁴⁹. Лише наступного року, коли згоду між старцями було досягнуто, відбулося приведення їх до присяги і почався вивід границь. Схожу і детальнішу картину змальовує судовий акт розмежування Нежухова і Дуліб з 6 грудня 1508 р. Комісари, погодивши свідчення старців, встановивши наріжний копець і закінчивши розмежування між Стриєм та селом Нежухів, власністю пана Юхна Нагваздана, вирушили далі до границі між Дулібами і Нежуховим, щодо яких старці не могли дійти згоди при виводі границь. Судовий акт розмежування спеціально зазначає, що старці однієї зі сторін не змогли показати жодних знаків, які б вказували на границю, тоді як старці іншої сторони показали видиміші знаки, а саме так звані «в'їзди». Однак, через незгоду старців комісари не наважилися привести їх до присяги (*quibus discordantibus nondum ad iuramentum admissis*) і наказали державцям королівських маєтків надати їм 6 нових старців: по два з іншого берега Стрия, з села Дуліби, і з сусіднього Завадова. Інша сторона мала представити теж 6 старців з Нежухова. Комісари мали продовжувати вивід границь вже з цією новою групою старців⁵⁰.

Інколи також самі старці не були певні того, кому саме мала належати та чи інша спірна власність під час проведення границі. Наприклад акт розмежування королівського села Страхотини, держави Яна Боболі, і села Пакошівка, власності Яна Пакошовського (Сяноцька земля), яке відбувалося у 1524 р., зазначає,

⁴⁸ Наприклад, судовий акт розмежування між Страхотиною, державою Яна Боболі, і с. Пакошівка, власністю Яна Пакошовського з 2 грудня 1524 р. повідомляє, що перед початком процесу комісари звернулися з достатньо довгою промовою до старців, після чого доволі довго працювали над згодою (*satis laboratum est in concordancia testium*) поміж свідків, щоб ті справедливо і однастайно показали границі. Потім комісари вирушили зі старцями і витратили увесь день, погоджуючи їхні свідчення (*et totum diem consumavimus in concordacione senium*) щодо володіння і користування земельними угіддями. Ibid. – № 3125. – S. 689.

⁴⁹ Ibid. – № 3028. – S. 567: *Adveniente termino nos Commissarii senes predictos ex utraque parte receptos absque iuramento discordes neque ex eisdem quidquam certi veri accepimus...*

⁵⁰ Ibid. – № 3023. – S. 563.

що королівські старці з села Страхотини не наважилися свідчити згідно своєї ж присяги під час виводу границь щодо одного зі спірних угідь, або ж, як уточнює документ, що «той їх заїзд» був у їхньому і їхніх предків вжитку і власності. У зізнанні вони лише вказали, що чули від своїх предків, що ця власність належала до Страхотини. Комісари ж, взявши до уваги це свідчення, вирішили, що дана територія завжди перебувала у користуванні підданих з Пакошовки і на підставі цього почали вивід границь⁵¹.

Подібні розбіжності та сумніви у зізнаннях старців стають краще зрозумілими, якщо розглядати соціальну пам'ять та локальні традиції у контексті їх значення для формування і підтримки окремих групових ідентичностей селянських громад. Виводи границь і складання зізнань старцями були важливим соціальним ритуалом, в якому через процес конструювання спільної пам'яті про землекористування і границі проявлялися і підтверджувалися селянські колективні солідарності і групові ідентичності. Артикулюючи та наголошуючи на різних версіях локального минулого сільські громади усвідомлювали і стверджували свою відмінність від своїх сусідів.

Ці відмінності, наприклад, втілювалися і проявлялися у різних топографічних назвах, які надавали сусідні селянські громади одним і тим же об'єктам ландшафту, і які були важливими маркерами окремої локальної пам'яті. Під час вже згаданого розмежування границь королівського села Беска від села Гладзини і передмістя Риманова у Сяноцькій землі (акти датовані 27-28 серпня 1518 р.), королівські старці, більшість з яких були русинами, і старці Сененського, які були переважно німцями, подали комісарам цілком різні назви місцевої топографії, кожна група старців відповідно до своєї власної відмінної від сусідів традиції. Різна топографія у цьому випадку була віддзеркаленням доволі виразних етнічних і конфесійних відмінностей між сусідніми українським і німецьким поселеннями. Важливо, що ці етнічно-конфесійні кордони знаходили також продовження і посилення у конфліктних і неузгоджених версіях землевласницьких прав і границь, які представили комісарам старці цих громад⁵².

Поведінка старців і протиріччя у їхніх свідченнях були також узалежені від відносин влади та підданства, які склалися між шляхетськими землевласниками та їхніми залежними селянами. Збережені судові акти нічого не говорять про прямий тиск панів на свідків з поміж їхніх підданих під час розмежувань. Однак відомі факти, коли одна зі сторін, полишаючи на знак протесту місце виводу

⁵¹ Ibid. – № 3126. – S. 689: *...qui cum paruerunt Commissarii dixerunt: Satis longe laboravimus heri per totum diem concordando senes et testes utrarumque parcium, ubi senes RM de Strachoczina tenute Iohannis Bobola non presumerunt iuxta iuramenta sua testificare, quod eorum ostensio limitum alias ten ich zaiasd esset aliquando in possessione ac utifruccione per ipsos et per eorum antecessors, tantum modo asserunt eos audivisse ab antecessoribus suis hanc demonstracionem limitum quam fecerunt spectare et pertinere ad bona Strachoczina. Nos tamen talia audientes considerantesque prefatos subditos regales in hac ostensione limitum quam ostendendo demonstraverunt, nunquam antecessores suos in possessione ac utifruccione pacifica fore eisque utifruui et subditi de Pakosowka semper in possessione ac utifruccione videlicet camporum et pratorum extiterunt et pro nunc eis utifruuntur, duximus decerni et decernimus auctoritate per SM commissa...*

⁵² Ibid. – № 3119. – S. 684: *Has valles Ruteni suo Alemanni suo modo antiquitus cognominaverunt...*
Див. також Ibid. – № 3118. – S. 683; Ibid. – № 3120. – S. 684-85.

границь, забирала зі собою і своїх свідків. Зізнання старців були своєрідним випробуванням взаємної лояльності між паном і його підданими. З одного боку, селянські права на землекористування певними угіддями були продовженням і вираженням ширших землевласницьких прав їхніх панів, що впливало на їхні солідарні виступи під час судових процесів про маєткові границі. З іншого боку, старці складали свідчення під присягою, яка спеціально наголошувала на цьому моменті селянської залежності від влади панів. Згідно одного зі збережених текстів присяги старці спеціально присягали справедливо показати границі *ne yboyaçz się zadnego roskazanaya ani zakazanaya Pana swego*. Далі ця обіцянка була обумовлена загрозою сакральних санкцій і покарань у разі її порушення⁵³.

Момент присяги становив, отже, свого роду дилему між етично-релігійними принципами, на яких ґрунтувалася моральна легітимність права, та біжучими груповими інтересами та лояльностями учасників судових процесів, які часто суперечили цим принципам. У цьому відношенні присяга була вирішальним і найдраматичнішим епізодом процесу розмежування. З одного боку, готовність підтвердити свої свідчення під присягою сприймалася як головний і достатній показник їхньої правдивості. Звідси існування практики у межовому судочинстві, за якою, у разі незгоди між старцями границю мала вести та зі сторін, чії старці наважилися присягати⁵⁴.

З іншого боку, увесь процес складання присяги, навіть при добровільній згоді і готовності однієї зі сторін, був оточений непевністю і страхом. Присяга як релігійний ритуал була зверненням за підтримкою до Бога для демонстрації і підтвердження правоти свідчення. Присутність вищих, божественних сил під час складання присяги перетворювала її свого роду на божий суд. Найменші сумніви у правдивості свідчення чи порушенні формальних правил складання присяги тягнули за собою підозри у кривоприсяжництві та означали загрозу суворого божественного покарання. Це зумовлювало намагання не доводити судовий розгляд до складання присяги, але знаходити шляхи для компромісного і полюбовного поладження конфліктів⁵⁵. Видається, що у суспільно-релігійних уявленнях мешканців Польської Корони XVI ст. поширеним було переконання про особливу непевність і обтяжливість присяги саме у справах про маєткові границі. Королівські комісари та арбітри у своїх промовах під час розмежувань неодноразово давали вираз подібним побоюванням⁵⁶.

⁵³ Ibid. – № 3117. – S. 681.

⁵⁴ Ibid. – № 3043. – S. 579: *...quo prestito eidem parti, cuius homines iuraverint, adiudicabitur, vel si concordēs fuerint... absque iuramento corporali ultimum scopulum erigere et sipare pro eorum libito admisimus.*

⁵⁵ Про цей аспект складання присяги у середньовічному праві країн Центрально-Східної Європи див.: *Dąbkowski P.* Litkup. W dodatku: O przysiędze i klatwie. Studium z prawa polskiego. – Lwów, 1906. – S. 58; *Borowski S.* Przysięga dowodowa w procesie polskim późnego średniowiecza. – Warszawa, 1926. – S. 16; *Procházka V.* Przysięga w postępowaniu dowodowym narodów słowiańskich do końca XV w. // *Czasopismo Prawno-Historyczne.* – Warszawa, 1960. – T. XII. – S. 25-26.

⁵⁶ Див. наприклад слова Миколая Лянцкорупського, суперарбітра у справі розмежування маєтків Петра Одновського і Миколая Баля з Гачева з 1511 р.: AGZ. – T. XIX. – № 3112. – S. 667. Апалогічно звучала промова сяноцького каптеля Станіслава Стадніцького, звернена до сторін

Тому комісари не наважувалися приводити старців до присяги, якщо не були впевнені у достовірності їхніх свідчень. Вони також охоче звільняли старців і сторони від присяги за умови досягнення ними взаємної згоди щодо перебігу границь. Інколи учасники процесу самі декларували свою довіру до старців протилежної сторони і звільняли їх від необхідності складати присягу. Під час розмежування села Гірне, що належало Юхнові Нагваздану, від королівського села Дуліби у 1472 р. Нагваздан звільнив королівських старців від присяги, а комісари погодилися на це, закликавши старців справедливо вести границю і казати правду, «маючи Бога перед очима»⁵⁷.

Таким чином, зменшення ролі старців у межовому судочинстві відбувалося за рахунок розширення компетенції королівських комісарів. Саме на цьому наголошують насамперед норми сеймового законодавства першої половини XVI ст. Локальна пам'ять і традиція сільських громад, які конструювалися у процесі складання свідчень старцями, мали доволі ситуативний, інструментальний і узалежнений від судового розгляду характер, що засвідчують часто суперечливі і недостовірні зізнання старців. Можна також сказати, що процес виводу границь завдяки залученню старців не лише прояснював, але й змінював локальну традицію, фіксуєчи на письмі її актуальний стан у момент виводу і надаючи їй таким чином певної когерентності та визначеності⁵⁸. Водночас збільшення ваги писемних документів у межовому судочинстві не завжди означало відмову від застосування усних свідчень. Обидва типи доказів часто взаємодоповнювали, а не виключали один одного. Подібно до усної традиції, яка знаходила своє втілення в інституції старших людей, писемні документи не усували проблеми невизначеності підтвердження старих і встановлення нових маеткових границь.

РЕЗЮМЕ

Юрій Зазуляк

СТАРЦІ ТА ЇХНІ СВИДЧЕННЯ У МЕЖОВОМУ СУДОЧИНСТВІ РУСЬКОГО ВОЄВОДСТВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст.

У статті досліджено роль старців (старших людей) у межовому судочинстві Руського воєводства кінця XV – першої половини XVI ст. Особлива увага зосереджена на питанні взаємодії локальної усної традиції, носіями якої були

під час розмежування у 1532 р. с. Лещави Яна Гумницького, з одного боку, та Кусмини Яна і Мартина Тиравських, з іншого. Ibid. – № 3135. – S. 701.

⁵⁷ Ibid. – № 2971. – S. 543: *Iuchno stans: Domini Commissarii, ab ipsis vathamans et senibus iuramentum non affecto, quod ipsis totaliter remitto. Nos vero ipsis iussimus, ut Deum pre oculis habentes veritatem dicerent et iuste ducerent.* Аналогічний випадок з 1491 р. під час розмежування Надківців, с. Станіслава Будка, Малківців, с. Анджея Ожка і Орхівців, власності родини Ожеховських. Ibid. – № 3014.

⁵⁸ Поп.: *Teuscher S. Erzältes Recht. Lokale Herrschaft, Verschriftlichung und Traditionsbildung im Spätmittelalter.* – Frankfurt, New York, 2007. – S. 309-310.

старці, та писемних документів у процесі виводу маєткових границь. Розглянуто також питання зменшення ваги інституції старців у межовому судочинстві даного періоду.

Ключові слова: старці, межове судочинство, вивід границь, сеймові конституції.

Юрій Зазуляк

СТАРЦЫ И ИХ СВИДЕТЕЛЬСТВА В ГРАНИЧНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РУСЬКОГО ВОЕВОДСТВА ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVI в.

В статье исследуется роль старцев (старших людей) в граничном судопроизводстве Руського воеводства конца XV – первой половины XVI в. Особенное внимание уделено взаимодействию локальной усной традиции, носителями которой были старцы, и рукописных документов в процессе вывода границ имений. Рассматривается также вопрос уменьшения веса институции старцев в граничном судопроизводстве данного периода.

Ключевые слова: старцы, граничное судопроизводство, вывод границ, сеймовые конституции.

Iurii Zazuliak

OLD MEN AND THEIR TESTIMONIES IN THE PERAMBULATION OF BORDERS DURING THE FIRST HALF OF THE 16th CENTURY (EVIDENCE FROM THE RUS' PALATINATE)

The article examines the role of old men (*starci*, *senes*) in the perambulation of borders of the royal and private land estates in the Rus' Palatinate during the first half of the 16th century. The special emphasis is put on the interaction of written documents and oral testimonies of old men at the court proceedings. The particular role of *senes* in the dispute settlements was determined by the fact of their reputation as the bearers of the knowledge of the local landscape and as the experts, responsible for the preservation and transmission of the local memory about various customs and existing borders between estates. Peasants' memories, as manifested by the village elders, were adjusted and reshaped according to the logic of the disputing process.

Keywords: Old men, perambulation of borders, oral tradition and memory.